

פרשת כי תבוא "ארץ זבת חלב ודבש"

שמות פרק ג

(ח) וא"ד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן-הארץ ההוא אל-ארץ טובה ורחבה אל-ארץ זבת חלב ודבש אל-מקום הפנעני והחמי והאמרי והפרזי והחוי והיבויסי:

ויקרא פרק כ

(כג) ולא תלכו בחקת הגוי אשר-אני משלח מפניכם כי את-פלא-אלה עשו ואקץ בם:
(כד) ואמר לכם אתם מירשו את-אדמתם ואני אתגנה לכם לרשת אתה ארץ זבת חלב ודבש אני ה' אלוקיכם אשר-הבדלתי אתכם מן-העמים:

במדבר פרק טז

(יב) וישלח משה לקרא לדתן ולאבירם בני אליאב ויאמרו לא נעלה:
(יג) המעט פי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר כיתשתר עלינו גם-השתר:
(יד) אף לא אל-ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו ונתנו-לנו נחלת שדה וקדם העיני האנשים הקם מנקה לא נעלה:

דברים פרק ו

(ב) למען תירא את-ה' אלוקיך לשמר את-פלי-חקתיו ומצותיו אשר אנכי מצוה אתה ובנך ובן-בןך כל ימי חייך ולמען יארכו ימיה: (ג) ושמעת ישראל ושמרת לעשות אשר יטב לה ואשר תרבו מאד כאשר דבר יקח אלהי אבותיה לה ארץ זבת חלב ודבש:

דברים פרק יא

(ח) ושמרתם את-פלי-המצוה אשר אנכי מצוה היום למען תחזקו ובאתם וירשתם את-הארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה: (ט) ולמען תאריכו ימים עלי-האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם ולנצחם ארץ זבת חלב ודבש:

דברים פרק כו

(ט) ונבאנו אל-המקום הזה ונתנו-לנו את-הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש:
(י) ועתה הגה הבאתי את-ראשית פרי האדמה אשר-נתתה לי ה' והנחתו לפני יקח אלהיך והשתחית לפני ה' אלוקיך:

דברים פרק כז

(טו) השקיפה ממעון קדשך מן-השמים וברך את-עמך את-ישראל ואת האדמה אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש:

דברים פרק כז

(ג) וכמתת עליהן את-פלי-דברי התורה הזאת בעברך למען אשר תבא אל-הארץ אשר-ה' אלוקיך נתן לה ארץ זבת חלב ודבש כאשר דבר ה' אלוקי-אבותיה לה:

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יג

ארץ זבת חלב ודבש ר' אליעזר אומר חלב זה חלב הפירות דבש זה דבש תמרים. ר' עקיבא אומר חלב זה חלב ודאי וכן הוא אומר והיה ביום ההוא יטיפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב (יואל ד יח) דבש זה דבש היערות וכן הוא אומר ויבא העם אל היער והנה הלך דבש (ש"א יד כו)

תרגום אונקלוס שמות פרק ג

(ח) ואתגליתי לשיזבותהון מיידא דמצראי ולאסקותהון מן ארעא והיא לארע טבא ופתיא לארע עבדא חלב ודבש לאתר כנענאי וחתאי ואמוראי ופרזאי וחואי ויבוסאי:

רמב"ן (עלה לארץ ב1267- באגרת לבנו)

"ומה אגיד לכם בענין הארץ? כי רבה העזובה וגדול השממון, וכללו של דבר, כל המקודש מחברו חרב יותר מחברו; ירושלים יותר חרבה מן הכל וארץ יהודה יותר מן הגליל ועם כל חורבנה היא טובה מאד".

רבי עובדיה מברטנורא (עלה לארץ ב1488- וכותב לאביו בפלרימו שבאיטליה)

אמנם ארץ ישראל יש לה מעלות רבות אך (יערי, אגרות 132) "אין שום ריווח מצוי בה, ולא יקווה אדם ולא ייחל להרוויח בשום חכמה ובשום מלאכה" ומה כן כדאי לעשות ב"ארץ זבת חלב ודבש" על כך עונה ברטנורא "להיות רצען או אורג או צורף, אלו ירויחו מזונותיהם ובדוחק".

ר' אברהם מקליסק (ב1777- מגיעה לארץ שיירה גדולה של חסידים הבאים מאזור

ליטא - כותב (יערי, אגרות, 323) מטבריה כעבור עשרים שנה (1797) (אזהרה לבני עדתו שנשארו בחוץ לארץ). אל תצפו לקליטה מהירה "לא לקלים המרוץ, לא יום ולא יומיים, לא חודש ולא שנה" ועל כן הוא מסיים "הבא אל ארץ הקודש... יבחן נפשו, אם כוח לו לעמוד בכל (הקשיים) האלה".

יואל משה סלומון (שהיה מעורב כמעט בכל נסיונות ההתישבות שקדמו ל"עליה

הראשונה" ואשר נמנה על מייסדי פתח-תקווה ב1878) "נורא מאד מראה ארץ התלאובות הלזו מקום אין זרע ואין קציר, ואך סלעי מגור אשר שזפתם השמש ואשר חושך משחור תוארם, ייראו לעיני הנוסע מימינו ומשמאלו, בדרך צר ועקלקלות מלאה אבנים וחתחתים".

מכתבי אבשלום פיינברג

ארץ טרשים וצחיח סלע, ביצות מלריה ונחלי תחלואים, מדבר חרירים ושבילי חתחתים, ארץ צבע, נחש ועקרבים, זבוב, יתוש ופרעושים, ארץ מלח וגופרית, שחין וצרעת, שכול וכשלוון, שדפון וירקון, גרענת ושחפת, ארץ מוכת שרב וחרבוני קיץ, הלומת גשם זלעפות, אוכלת יושביה בכל פה, ועריה המעטות - סחי ומאוס וצחנת אשפתות, המולה ריקה ועורמת נוכלים וצהלת פושטי יד ועור".

רש"י ויקרא פרק כו פסוק לב

(לב) והשמתי אני את הארץ - זו מדה טובה לישראל שלא ימצאו האויבים נחת רוח בארצם, שתהא שוממה מיושביה:

רמב"ן ויקרא פרק כו

ואלה דברים יבטיחו בגאולה העתידה הבטחה שלמה יותר מכל חזיונות דניאל. וכן מה שאמר בכאן (בפסוק לב) ושממו עליה אויביכם, היא בשורה טובה מבשרת בכל הגליות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו, וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם:

רש"ר הירש שמות פרק ג

(ח) אל - ארץ טובה ורחבה. טובה - הולמת את התפתחותו הרוחנית והמוסרית, הצפויה של העם. רחבה - מקום יש בה לגידול מספרי:

זבת וגו'. תופעה ראויה לתשומת לב היא, שבשום מקום אין השורש "זוב" מציין את שפע התוצרת החקלאית, אלא לגבי ארץ ישראל, ולגביה הוא ביטוי תדיר. לעולם אין במקרא פירושו של "זוב": "לגלוש". אלא הוא מציין במיוחד מצב חולני מסוים של האדם, ובמקומות אחרים מובנו: זרימה שחוללה הן בדרך נס - "הכה צור ויזובו מים" (תהלים עח, כ), והן בכוח - "שהם יזבו מדקרים" (איכה ד, ט). לאור כל זאת נדמה, כי ארץ זבת חלב ודבש אינה ארץ, המעתירה שפע בכוח פוריותה הטבעית, אלא ארץ, ששפעה ניתן רק בתנאים מיוחדים. ארץ קשה היא ארץ ישראל: "הארצות האל" (בראשית כו, ג, ועי' פי' שם). כבר ראינו, כיצד פקד אותה הרעב חזור ופקוד; ואף מאז עזבה ישראל, היתה לשממה. "למטר השמים תשתה מים" נאמר בה (דברים יא, יא): "כי לא כארץ מצרים היא", אשר תנאי פוריותה הטבעית בלבדם מאפשרים את ניצולם בידי תושביה. אלא ארץ היא, אשר תפרח רק אם "תמיד עיני ה' אלהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה" (שם יב). אם יהיו מים, תנוב הארץ למכביר. אך אין המים מתקבלים אלא ממעל. זוהי אדמה, התובעת מתושביה להיות כשרים. לעם קשה, כפי שהיינו אנחנו, יאה - ארץ קשה:

רשב"ם דברים פרק יא

(י) כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים [היא] - כן שיטת פרשיות הללו. צריכים אתם לשמור את מצוות י"י אלהיכם, כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות, ורעה מכל הארצות ללא שומרים, כי הארץ אשר אתה בא שמה אינה כארץ מצרים שאין צריכים למטר ובין טובים ובין חטאים בטורח השקאת שדותיהם יש להם לחם, אבל ארץ ישראל אם אתם שומרים מצוות עיני ה' אלוהיך בה להשקותה במטר השמים מרשית השנה ועד אחרית שנה לתת מטר בעת הצורך.

כלי יקר במדבר פרק כו

ומפורש דבר זה באר היטב בפרשת עקב (דברים יא י - יב) שנאמר כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק, והארץ אשר אתה בא שמה לרשתה למטר השמים תשתה מים, ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה וגו', ומסיק בילקוט פרשת עקב (רמז תתס) דוקא אותה ניתן לדרישה להפריש ממנה חלה תרומה ומעשרות ולא שאר ארצות וכו'. וכל אשר לו עינים לראות ולב להבין ישתומם על המראה מה ענין חלה ותרומה לכאן, ומאי משמע דאותה למעט שאר ארצות מתרומה ומעשר ולמה נכתב מיעוט זה כאן. אלא ודאי שרצה ליתן טעם למה ארץ ישראל חייבת בחלה תרומה ומעשרות יותר משאר ארצות, ואמר לפי שבשאר ארצות כל הטורח שלך שאפילו שדה של תבואה צריך אתה להשקות ברגלך כגן הירק על כן פטרה אותך התורה מתרומה ומעשרות, אבל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה למטר השמים תשתה מים, ואם כן חצי העמל שלך וחצי של גבוה על כן דין שתתן חלק גבוה למשרתי אלהינו:

ומזה הטעם היו האנשים שונאים את הארץ, לפי שהיו אבירי לבב הרחוקים מצדקה, לא היה להם חפץ ורצון לילך ממקום הפטור למקום החיוב ובפה מלא אמרו כן זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם (במדבר יא ה) ודרשו בספרי (בהעלותך כט) חנם מן המצוות, וביאור הדבר שהיו אוכלים בלא תרומות ומעשרות כי מטעם זה מנו שם את הקשואים ואת האבטיחים וגו', לפי שכל אלו פטורין מן המעשר בחוצה לארץ אפילו מדרבנן ובארץ ישראל חייבים מדרבנן לפי שכל אלו הם גן הירק וצריכין השקאה ברגלים אפילו בארץ ישראל לפי שהם צריכין לריבוי מים, ולשון הכתוב מוכיח כן שאמר והשקית ברגלך כגן הירק, שמע מינה שגן הירק פשוט בכל מקום שצריך השקאה על כן גם בארץ ישראל הם פטורין מן התורה ורבנן חייבום מאחר שיש שם ריבוי מים אבל לא בחוצה לארץ שאין שם ריבוי מים, ומדקאמרו חנם מן המצוות שמע מינה שהיתה עינם צרה בכהני ה' על כן שנאו את הארץ מקום החיוב:

אבל הנשים של אותו דור צדקניות היו והיו אוהבים הצדקה, הן מצות חלה המיוחדת לנשים ותלויה בארץ הן שאר תרומות ומעשרות על כן היו אוהבים את הארץ לילך למקום החיוב, כי סתם אשה אינה רשאית ושלטאה בנכסי בעלה על כן היה להם חפץ לילך למקום שהחוב מוטל על בעליהן

ליתן. וזה שאמרו חז"ל (סוטה יא ב) בזכות נשים צדקניות שהיו באותו דור נגאלו אבותינו ממצרים רצה לומר בזכותם יצאו ממקום הפטור למקום החיוב אשר אליו נכספה וגם כלתה נפשם: וכן אמרו חז"ל (בבא בתרא קיט ב) על בנות צלפחד שהיו צדקניות והיינו לפי שהיו אוהבים הצדקה על כן אמרו תנה לנו אחוזה. וראיה בריאה וטובה לדברינו מה שפירש רש"י למשפחות מנשה בן יוסף למה הזכיר יוסף לפי שהיה מחבב הארץ וכו' גם בנותיו כן. וכבר ידעת ששתי מדות טובות אלו היו ביוסף האחת שהיה גדור מעריות ותשב באיתן קשתו (בראשית מט כד) באשת פוטיפר, הן לטעם שני שאהבו את הארץ בעבור הצדקה ויוסף אוהב צדקות היה כי היה זן ומכלכל את כל בית אביו, ובנותיו ירשו שתי מדותיו אלו ובעבורם אמרו תנה לנו אחוזה. וזה שאמר שהיו צדקניות שלא נישאו אלא להגון להם כך מסיק בגמרא. וביאור הדבר שנישאו לשבט יוסף דוקא שגם המה מעשה אבותיהם בידיהם להיות אוהב צדקות, והיו חכמניות מצד שהיו גדורין מעריות היפך ממה שנאמר (במדבר ה יב) כי תשטה אשתו לשון שטות. וזה טעם יקר:

הרב ארז משה דורון

"ארץ זבת חלב ודבש", הוה אומר – ארץ שכדוגמת החלב והדבש נתונה לחלוטין לשליטת הבורא, ארץ מטהרת, מהפכת רע לטוב. כך גם מפרש רבינו את דברי הגנאי שהטילו המרגלים בארץ ישראל: "ארץ אוכלת יושביה" כדברי שבח (תורה קכ"ט) "כי היא ארץ אוכלת יושביה, שהיושב שם נאכל ונתהפך למהותה הקדוש".

אחד מן הדברים שרבינו דיבר בשבחו עד מאד, היה עניין זכות הישיבה בארץ ישראל. "ועיקר אמונה, בחינת תפילה, בחינת ניסים, אינו אלא בארץ ישראל, כמו שכתוב: "שכן ארץ ורעה אמונה", ושם עיקר עליית התפילות, כמו שכתוב: "וזה שער השמיים" (ליקוטי מוהר"ן תורה ז' סעיף א') "כי ארץ ישראל הוא כלליות הקדושה שבכל הקדושות" (ליקוטי מוהר"ן תורה רל"ד) "וצריך כל אדם לבקש מהשם יתברך, שיהיה לו כיסופין וגעגועים לארץ ישראל, וגם שיהיה געגועים לכל הצדיקים לארץ ישראל" (ליקוטי מוהר"ן תורה קנ"ה) ו"מי שרוצה להיות איש ישראלי, היינו שילך מדרגה לדרגה, אי אפשר אלא על ידי ארץ ישראל" (ליקוטי מוהר"ן ז' כ') וכתב רבי נתן: "ואחר שאמר התורה הנ"ל שאלתי אותך ז"ל: מה כוונתכם בזה שאמרתם שהעיקר הוא ארץ ישראל? וגער בני וענה ואמר: כוונתי כפשוטו – ארץ ישראל הזאת עם אלו הבתים ואלו החצרות, היינו שכל כוונתו כפשוטו, שצריך כל איש ישראל לבוא לארץ ישראל הגשמית הזאת". ואמר: "המקום שלי הוא רק ארץ ישראל, מה שאני נוסע אני נוסע רק לארץ ישראל, ולפי שעה אני רועה בברסלב וכיוצא" (חיי מוהר"ן) כשאנו לומדים את דבריו חוצבי הלהבות של רבי נתן בשבח ארץ ישראל, אדמתה ופירותיה, מתגלים לפנינו עולמים עמוקים לאין קץ. מפאת אריכות הדברים נביא מהם רק מעט, ומהם ילמד הקורא על שאר העושר הטמון שם:

"כי אנחנו עם קדוש, בני ישראל, צריכין שיהיה כל מזונותינו משפע של ארץ ישראל, כי רק ארץ ישראל שייך לנו בני ישראל. אבל השפע ואכילה של חוץ לארץ אינו כדאי לנו, כי חוץ לארץ הוא אויר הטמא, והיא תחת ממשלת הסיטרא אחרא ואינו ראוי השפעתה לישראל. על כן אנו צריכין לתקן כל אכילתנו ושתינו שיהיה בבחינת שפע של ארץ ישראל, כאילו יוצא מארץ ישראל. וזה נעשה על ידי הברכה שאנו מברכין על כל דבר. וכשאנו מברכין ומודים אותו יתברך שבראם, בזה בעצמו נעשה ארץ ישראל בכל מקום, כי עיקר ארץ ישראל נעשה על ידי "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים". נמצא שעיקר ארץ ישראל נעשה על ידי שנתגלה שהשם יתברך ברא כל העולם כולו ובידו ליתנה למי שירצה. וכשאנו מברכים ומודים אותו יתברך על איזה פרי שבראה, אזי אנו מגלים קדושת ארץ ישראל גם באותו המקום שגדל הפרי, מאחר שאנו מגלין ומודים שהוא יתברך ברא הכל, שמזה נעשה עיקר קדושת ארץ ישראל" (ליקוטי הלכות ברכת הפירות ב'). בארץ ישראל, יותר מאשר בכל מקום אחר בעולם, כידוע, מתגלה ממשלתו והשגחתו של יוצר בראשית, כמו שכותבת התורה: "ארץ אשר עיני ה' אלוהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה". אמנם גילוי מלכותו יתברך תלוי גם במעשנו אנו. כאשר אנו מברכים ומודים לה' על מזוננו, מסיר רבי נתן, אנו מאפשרים למלכותו להתגלות עלינו ביתר שאת, אנו מזמינים את קדושת ארצנו המבורכת לשרות בנו ולפעול במעשנו. אפילו שאנו נמצאים מחוץ לארץ הקדושה, הברכה, שמגלה את ממשלתו, מאפשרת לנו לקבל מן השפע הקדוש של ארץ ישראל, מחברת אותנו למקום האמיתי שלנו.

מדוע משתבחת ארץ ישראל דווקא במזונותיה? וכן מצאנו בכמה מקומות שהכתוב משבח ואומר: "ארץ זבת חלב ודבש"? רבי נתן מסביר באריכות נפלאה כדרכו, שכל מזון שיש בעולם מרמז על כח רוחני שפועל בו. והלכות התורה המתמייחסות לכשרות כל מזון הן הן הכלים שניתנו לנו כדי לקבל מן העולם את הכוחות החיוביים ולהינצל מן הכוחות השליליים. חלב ודבש, מבאר רבי נתן (ליקוטי הלכות, הלכות דברים היוצאים מן החי) הם שני דברים מיוחדים שהתורה התירה באכילה, אף על פי שהם יוצאים מתוך דבר האסור באכילה. חלב – מתהווה מן הדם האסור באכילה ואילו דבש יוצא מגוף הדבורה, שאף היא אסורה באכילה. המכנה המשותף בין חלב ודבש הוא שהם נעשים זמינים וקלים לאכילה ללא מעורבותו של האדם. אין צורך לצוד אותם, לשחוט או להכשיר לאכילה או לבשל. מי שדואג ליצירת מזונות מזינים אלו, שגם ילדים יכולים להיות ניזונים מהם, הוא רק אחד – ה' בעצמו. וזהו סוד הפסוק: "מי ייתן טהור מטמא – לא אחד?" כלומר מי הוא זה שיכול להפוך דבר טמא ואסור לאכילה לדבר טהור ומזין, כדרך שהופך הדם לחלב או הדבורה לדבש? לא אחד? כלומר – רק אחד, היחיד והמיוחד, אלוקינו. לכן, מסביר רבי נתן, מסמלים שני מזונות אלה דווקא את כוחו ושליטתו של יוצר בראשית. הוא עושה הכל, הכל שלו והכל בידו. בפרט מצויינת כאן יכולתו להפוך טמא לטהור, רחוק לקרוב, חסר שלמות לאלוקי. כח זה, כח השליטה האלוקית, כח הפיכת טמא לטהור – מתגלה במיוחד בארץ ישראל, ועל כן משתבחת התורה אודות ארץ ישראל ואומרת: "ארץ זבת חלב ודבש", הווה אומר – ארץ שכדוגמת החלב והדבש נתונה לחלוטין לשליטת הבורא, ארץ מטהרת, מהפכת רע לטוב. כך גם מפרש רבינו את דברי הגנאי שהטילו המרגלים בארץ ישראל: "ארץ אוכלת יושביה" כדברי שבח (תורה קכ"ט) "כי היא ארץ אוכלת יושביה, שהיושב שם נאכל ונתהפך למהותה הקדוש". ועוד מרחיב שם רבי נתן אודות המנהג לאכול מאכלי חלב דווקא בליל שבועות, ותפוח בדבש דווקא בראש השנה, על פי אותם עקרונות אמורים, ומוסיף ומבאר דרך הנהגת ה' בעולם, וסוד הידיעה והבחירה. מומלץ מאד לעיין שם (יורה דעה הלכות בהמה ותייה טהורה ד' סעיף ל"ו – נ"א).